

Zatajené popravy

Oběti „velkého teroru“ z let 1937–1938 v Sovětském svazu původem z Těšínska a případ Józefa Gibiece z Třince

Mečislav Borák

Těšínsko, 56, 2013, č. 4, s. 17-31. ISSN 0139-7605.

O osudech Čechů a československých občanů, kteří se stali obětmi politických represí v bývalém Sovětském svazu, toho dodnes nijak moc nevíme. Svědectví o nich sovětské úřady tajily už před válkou a po ní bylo mlčení ještě důraznější. Až po pádu komunistického režimu se i u nás začalo o jeho obětech otevřeně hovořit. Rozsah represí byl však předmětem nejrůznějších dohadů, než se začaly otevírat přísně střežené archivy a objevily se první vědecké práce o skutečné podobě sovětského režimu. České výzkumy bohužel započaly až v době, kdy už se podmínky k takovému bádání začínaly v návaznosti na celkové politické klima v Rusku znatelně měnit. Přesto se podařilo využít některých odtajněných archivních fondů a zčásti i doložit rozsah a strukturu perzekuce Čechů a československých občanů v Sovětském svazu v letech 1918–1956.¹ Ukázalo se, že z předpokládaných více než třiceti tisíc perzekvovaných osob z Československa jich nejméně pět tisíc pocházelo z českých zemí, tedy z území dnešní České republiky, a zhruba polovina z nich na následky perzekuce zahynula.² Byli to nejen českoslovenští občané, kteří do SSSR přišli za prací či se tam ocitli z mnoha jiných důvodů, např. jako bývalí rakouští váleční zajatci z první světové války, kteří se v Rusku oženili a usadili, specialisté různých oborů činnosti, kteří chtěli uplatnit své schopnosti (v těžkém průmyslu, strojírenství, obuvnictví, cukrovarech, pivovarech, v symfonických orchestrech, v tělovýchově atd.), političtí idealisté i prostí dělníci a rolníci, kteří chtěli pomáhat při budování socialismu v dolech a hutích či v různých dělnických komunách, výrobních, spotřebních a zemědělských družstvech, uprchlíci před hrozbou německého nacismu a maďarského fašismu apod., ale též příslušníci početné české menšiny, jejichž předci do Ruska či na Ukrajinu přišli hospodařit na příslibenou půdu už za cara.

¹ Např. Borák, Mečislav a kol.: Perzekuce občanů z území dnešní České republiky v SSSR. Praha 2003 (Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 38).

² Borák, Mečislav: České stopy v Gulagu. Z výzkumu perzekuce Čechů a občanů ČSR v Sovětském svazu. Opava 2003, s. 119-121.

Sovětský režim je však později označil za své nepřátele a odsoudil k věznění v táborech a věznicích, k internacím a deportacím, ale i k četným popravám.³

Naprostá většina těchto politicky motivovaných poprav se odehrála v období „velkého teroru“ v letech 1937–1938. Náš příspěvek si povšimne osudů asi dvou desítek občanů původem z Těšínska, kteří se stali oběťmi těchto represí, a zařadí je do kontextu historických souvislostí. Naváže tak na sporadické zmínky v dosud publikovaných studiích na téma perzekucí občanů z moravskoslezského regionu⁴ a položí základ k širšímu poznání této problematiky, neboť dosud byla blíže zpracována jen speciální kategorie obětí tzv. katyňského zločinu původem z Těšínska.⁵ Ke zpracování studie bylo využito nové ruské literatury a zčásti i fondů Státního archivu Ruské federace, Ruského státního archivu sociálně-politických dějin, archivu sdružení Memoriál a především jeho obsáhlé elektronické databáze *Oběti politického teroru v SSSR*.

Příčiny, rozsah a průběh politických represí v době „velkého teroru“

Vysvětlit příčiny „velkého teroru“ není nijak jednoduché. Ruští bolševici sice odmítali individuální teror anarchistů, ale jejich strana v praxi užívala násilí jako hnacího motoru revolučních přeměn a preventivní teror se postupně stal nezbytným prostředkem k udržení režimu. Provázel stát sovětů po celou dobu jeho existence, s výraznými vlnami „rudého teroru“ za občanské války nebo při násilné kolektivizaci rolníků na počátku 30. let, ale tak obrovské a krvavé vzepětí teroru se vymykalo všem představám. Vždyť za pouhých osmnáct měsíců, od června 1937 do listopadu 1938,

³ Seznam 476 popravených, zjištěných v první fázi výzkumu, viz Borák, Mečislav: Popravy jako součást politických represí v SSSR a dosud zjištěné oběti z řad Čechů a československých občanů. In: Borák, M. (ed.): Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956). Část I. – Vězni a popravení. Opava 2007, s. 207-218.

⁴ Např. Janák, Dušan: Z českého Slezska do sovětských věznic a táborů. In: Confinia Silesiae (K životnímu jubileu Rudolfa Žáčka). Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis, sv. 1, 2008, s. 237-251; Borák, Mečislav: Oběti „velkého teroru“ v Sovětském svazu v letech 1937–1938 původem z Ostravska. Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska, sv. 24, Ostrava, Tilia 2009, s. 9-40; týž: Z nacistického koncentračního tábora do sovětských gulagů. (Osudy ostravských Židů z transportů do Niska nad Sanem). Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska, sv. 25, Ostrava 2011, s. 97-135.

⁵ Borák, Mečislav: Katyň – neznámé souvislosti. Občané z Těšínska oběťmi zločinu NKVD. Těšínsko, 34, 1991, č. 3, s. 10-15; týž: Mrtví od Charkova. Občané z Těšínska v Katyni číslo 2. Těšínsko, 35, 1992, č. 1, s. 16-22; týž: Tragédie slezských policistů. Těšínsko, 36, 1993, č. 4, s. 11-19; týž: Katyňský zločin a jeho oběti z Těšínského Slezska. Časopis Slezského zemského muzea, série B, 55, 2006, č. 3, s. 218-250; týž: Ofiary Zbrodni Katyńskiej z obszaru byłej Czechosłowacji. Opava 2011.

přišlo násilným způsobem o život nejméně milion osob, zhruba jedno procento obyvatel Sovětského svazu.⁶

Historici se dosud přou o to, nakolik měla na zostření teroru zásadní vliv psychopatická osobnost Stalina, jeho chorobná podezíravost a bezohledná vůle k udržení osobní moci, nebo soupeření politických elit ve vedení komunistické strany a státu, generační obměna staré revoluční gardy vrstvou politických úředníků oddaných Stalinovi, nebo vnitřní rozporuplnost sovětského režimu, konflikt mezi propagandistickým obrazem země jako předvojem pokroku a drsnou realitou sovětského života, nebo konflikt mezi regionálními strukturami moci a moskevským „centrem“, nebo příliš zbytnělá role sovětské bezpečnosti NKVD při realizaci rozhodnutí stranického vedení, nebo potřeba sjednocení a „očistění“ sovětské společnosti od cizorodých prvků v době rostoucího napětí před vypuknutím světové války, jak tvrdí někteří obhájci režimu.⁷

Zůstaneme-li u faktů zjistíme, že zostření teroru předznamenaly již v roce 1936 politické procesy s opozicí vůči Stalinovi ve vedení komunistické strany. Zahájily propagandistickou kampaň zaměřenou na vyhledávání dalších „antisovětských center“ a skupin údajných záškodníků, teroristů a špiónů. Stalin zopakoval svou tezi o zostřování třídního boje a vedení komunistické strany podrobilo kritice aparát bezpečnosti NKVD za liknavost při odhalování „nepřátel lidu“. Souběžně probíhaly procesy s vedením armády, politickou opozicí i starými bolševiky, na nichž se obvinění, vystavení psychickému nátlaku i fyzickému násilí, až na výjimky sami doznávali k protistátní činnosti. Bezpříkladný teror vzbuzoval všudypřítomný strach, který prostoupil všemi vrstvami společnosti a nadlouho poznamenal vědomí obyvatel, ba možná dodnes z myslí těch starších nezmizel. Vedle veřejných procesů se stále častěji konala rychlá uzavřená zasedání Vojenského kolegia Nejvyššího soudu SSSR. Avšak většinu politicky motivovaných poprav nenařídily řádné soudní či vojenské orgány, nýbrž orgány mimosoudní, různé „trojky“ (složené podle republikové, krajské a oblastní úrovně z lidového komisaře vnitra nebo náčelníka příslušné správy NKVD, prvního tajemníka příslušné organizace komunistické strany a prokurátora republiky, kraje či oblasti), „dvojky“ (složené jen ze zástupců bezpečnosti a prokuratury) a jiná „kolegia“ a „zvláštní

⁶ Nejnovější analýza ztrát viz Kropačev, Sergej – Krinko, Jevgenij: Poteri naselenija SSSR v 1937–1945 gg.: masštaby i formy. Otečestvennaja istoriografija. Moskva 2012, s. 116–118.

⁷ Nejkompletnější přehled příčin „velkého teroru“ lze najít u samotného autora tohoto termínu v nedávno i u nás vydané a přepracované verzi jeho stěžejní monografie – Conquest Robert: Velký teror. Nové zhodnocení. Praha 2012.

rady". Zmíněné „trojky“ NKVD v regionech získaly právo odsuzovat obviněné k zastřelení i bez souhlasu ústředí. Od června 1937 začaly z iniciativy ústředního výboru komunistické strany masové represivní akce, zaměřené vždy proti konkrétní skupině obyvatel – proti kulakům a „jiným antisovětským žvlům“, Němcům, Polákům, Lotyšům, Japoncům, běžencům, špionům, cizincům, manželkám „zrádců Vlasti“, vězňům gulagu. Příkazy NKVD, potvrzené politbyrem ústředního výboru komunistické strany, členily osoby určené k represi jen na dvě kategorie. Do první patřily „nepřátelské živly“, jež měly být neprodleně zatčeny a po výroku „trojky“ zastřeleny, méně nebezpečné osoby druhé kategorie měly být poslány na 8 až 10 let do gulagu nebo do věznic. Vyšetřování mělo být urychlené, ve zjednodušeném řízení stačilo pouze prokázat zločinné styky zatčeného.⁸ U přistěhovalců to bylo jednoduché, protože obvinění ze špionáže šlo zcela snadno vykombinovat již z jejich zahraničního původu, což platilo i o příslušnících menšin, kteří se sice v Rusku už narodili, ale třeba si ještě dopisovali s původní rodinou v cizině.

Rozsudek o popravě se před příbuznými oběti tajil. Proto mnohé rodiny ani dnes ještě netuší, že jejich příbuzný byl už před válkou popraven a domnívají se, že zemřel až po válce na nemoc či na útrapy stáří někde na Sibiři ve vyhnanství či v gulagu. Tak jim totiž úřady na jejich dotazy odpovídaly. Příkázaly dokonce zfalšovat matriční záznamy o úmrtí, aby se pravda o popravách nedostala na veřejnost. Příčina, datum i místo smrti a místo pohřbení obětí byly státním tajemstvím. Charakter lživých odpovědí příbuzným obětí upravovala rozhodnutí ústředního výboru komunistické strany, jež se promítla do příslušných příkazů bezpečnostních orgánů. Od počátku roku 1939 se příbuzným zastřelených zasílalo potvrzení v ustálené formulaci: „Odsouzen k 10 letům ITL [nápravně-pracovního tábora] bez práva na dopisování“. V době od srpna 1955 do roku 1963 posílaly orgány státní bezpečnosti (a někdy i Nejvyšší soud SSSR) všem matričním úřadům oznámení o smrti zastřelených osob s vysvětlením, že tyto osoby byly odsouzeny na 10 let pobytu v táboře a že zemřely v místě svého věznění na nemoc (obvykle infarkt, zápal plic apod.), a s vymyšleným datem jejich smrti, podstatně pozdějším od skutečného data zastřelení. Takovou odpověď pak dostávali i příbuzní obětí. Započatá rehabilitace tyto lži neodstranila, naopak je upevnila. V dochovaných osobních spisech obětí jsou i vyjádření pracovníků provádějících rehabilitaci s návrhem, jak falešné potvrzení pro rodinu oběti zformulovat. V letech 1963–1988 už matriky

⁸ Mozochin, Oleg B.: Pravo na repressii. Vnesudebnyje polnomočija organov gosudarstvennoj bezopasnosti (1918-1953). Moskva 2006, s. 152-155, 183.

obdržely skutečné datum smrti obětí, ale pořád ještě s falešnou příčinou jejich úmrtí. Sdělování informací příbuzným obětí se však lišilo: pokud žádali poprvé, dostali od úřadu pravdivé datum smrti, jen rubriku „příčina smrti“ jim na formuláři proškrtli; pokud se dotazovali už někdy v minulosti, úřad jim potvrdil předchozí lživé údaje o datu smrti. Do zahraničí se zasílaly výhradně lživé informace. Až od března 1989 došlo ke změně, a příbuzní se konečně směli dovědět, že jejich blízcí byli zastřeleni. Mnozí však už uvěřili lžím a na úřady se znovu ani neobrátili.⁹

Zastřelení tak velkého množství lidí a pohřbení jejich těl se odehrávalo v přísném utajení a umožnila je především okolnost, že vše bylo v rukou bezpečnosti, která zatýkala, soudila, popravovala, pohřbívala i vystavovala úmrtní listy. Trvalo mnoho let, než byl tento vražedný mechanismus odhalen a zveřejněn. K zastřelení odsouzených osob docházelo většinou ve sklepech oblastních správ sovětské policie NKVD a mrtví byli zakopáváni na pozemcích za městem, jež byly obvykle také v majetku bezpečnosti; někdy byly oběti vražděny až tam. V každém větším okrese či oblasti bylo takové místo, a skoro v každém z nich najdeme nějaké povražděné Čechy a československé občany.

Přímo v Moskvě je dnes pět pietně upravených pohřebišť obětí politických represí. V parčíku u nemocnice Jauza, na Vagaňkovském hřbitově a na komunálním hřbitově u Donského kláštera byli zastřelení pohřbíváni už od dvacátých let. Když nastalo období velkého teroru, dosavadní hřbitovy pro desetitisíce nových obětí už zdaleka nestačily. Nová pohřebiště se proto měla zbudovat na předměstí Moskvy v areálech NKVD, aby likvidace ostatků nebudila pozornost veřejnosti. Jedno vzniklo na pozemcích státního statku NKVD Kommunarka, kde leží přes šest tisíc obětí.¹⁰ Na tom největším, které se nachází v bývalé panské usedlosti v Butovu u Moskvy, v níž byla zřízena střelnice moskevské správy NKVD, leží přes dvacet tisíc jmenovitě určených lidí, ale podle některých odhadů jich v celém areálu může být mnohem víc. Masové střelení tu začalo 8. srpna 1937, kdy bylo zastřeleno prvních 91 osob, a skončilo 19. října 1938.¹¹ Mezi oběťmi operace proti kulakům a antisovětským živlům tu spočívají mnozí kněží a mniši pravoslavné církve nebo oběti národnostních operací NKVD, mrtví více než

⁹ Blíže viz Vinogradov, Oleg I. – Lukin, Jevgenij V.: Bolšoj terror v Leningrade. In: Lenigradskij martirolog 1937–1938. T. 1. Sankt-Peterburg 1995, s. 53; Rasstreľnyje spiski. Vyp.1 – Donskoje kladbišče, 1934–1940. Moskva 1993, s. 191; Mozochin, O. B.: Pravo na repressii, s. 244-245.

¹⁰ Golovkova, Lidija A.: V rodnom kraju. In: Butovskij poligon. 1937-1938. Vyp. 8, Moskva 2004, s. 146-147; Pamjať o bespravii. Databáze Muzea A. Sacharova v Moskvě; Specobjekt „Kommunarka“. Moskva, b.r.v.

¹¹ Golovkova, L. A.: V rodnom kraju, s. 61, 70, 141, 144; Martirolog rasstreľjannyh i zachoronennyh na poligone NKVD „Ob'jekt Butovo“. 8.8.1937–19.10.1938. Moskva-Butovo 1997 (přináší soupis 20 765 pohřbených osob).

šedesáti různých národností. Je mezi nimi též přes šedesát československých občanů, a tři z nich pocházeli z Těšínska, proto si jejich osudy blíže připomeneme.

O tom, jak střílení v Butovu probíhalo, vypovídal počátkem devadesátých let bývalý kapitán bezpečnosti V. A. Sadovskij. Nejvíce vězňů přivázeli z věznice na Tagance, další též z Butyrek. Často je před odjezdem svlékli donaha nebo do trenek, dávali jim roubík, svázali je nebo je krutě zbili, aby předešli případným projevům odporu. Neřekli jim, kam je vezou. Kolem střelnice nebyl ještě neprůhledný plot, zóna byla jen obehnána ostnatým drátem a ostraha měla strážní věž zavěšenou na stromě. Přijížděli až za tmy kolem půlnoci a odváděli odsouzence do dlouhého dřevěného baráku. Tam ověřovali jejich totožnost a každému těsně před střelbou přečetli výrok. Po jednom je pak odváděli k jámě v hloubi cvičiště. Stříleli z pistole značky „nagan“ ranou do týla a tělo shodili do hrobu. Konečný úklid provedlo speciální komando NKVD. Obvyklá noční dávka představovala zabití více než sta osob, ale jsou zapsány i počty několika set zastřelených. Stojí za zmínku, že v popravčím komandu často figuroval třeba tehdejší kapitán bezpečnosti V. M. Blochin, který se později stal generálem a měl podíl i na vraždění polských důstojníků v Katyni, Charkově a Tveru. Právě tady získával zkušenosti, kterých později využil. Po ukončení akce se podepsala potvrzení o vykonání rozsudků, ve zděné budově se podával oběd. Venku bylo přichystáno vědro s vodkou a nádoba s voňavkou, protože všichni z komanda páchli krví a střelným prachem. Buldozer pak zahrnul hromadné hroby a připravil novou jámu na příští noc.¹²

Počátkem devadesátých let předala ruská bezpečnost většinu těchto pohřebišť pravoslavné církvi, takže i v Butovu byl záhy postaven dřevěný kostelík a místo bylo zpřístupněno veřejnosti. Dílčí exhumace několika hrobů v letech 1997 a 2003 potvrdily, že tu skutečně leží oběti teroru, nicméně z pietních důvodů se v dalších exhumacích už nepokračovalo. Hroby byly označeny dřevěnými sloupky spojenými lanem, ale dnešní nová úprava hroby zvýraznila jen zvýšením travnatých záhonů. Za silnicí vyrostl velký *Chrám novomučedníků a zpovědníků ruských* a naštěstí se postavil do cesty butovskému sídlišti, které už směřovalo až k pietním místům. Od metra ze stanice Dmitrije Donského byla až sem zavedena autobusová linka A 18. Náhodný poutník, který tu usedne na lavičku pod vzrostlými stromy a sleduje, jak keře růží zvolna přecházejí v zahrady a ovocný sad, k němuž se v zelených loukách vzpínají dlouhé záhony, sotva uvěří, že pod těmi záhony a loukami leží desetitisíce postřelených lidí. Nejsou tu náhrobky ani

¹² Golovkova, L. A.: V rodnom kraju, s. 71, 85-87.

pomníky, není to hřbitov. Zastřelení tu nebyli pohřbeni, jenom je zahrabali do jam vyhloubených buldozerem.

Rekonstrukce případu Józefa Gibiece z Třince

Ze dvou desítek životních příběhů obětí „velkého teroru“ původem z Těšínska jsme vybrali aspoň jeden, který je doložen potřebným množstvím dokumentů. Může tak dobře ukázat onen zrůdný mechanismus politických perzekucí, jenž působil podobně i v jiných případech. Zároveň je i tragickým svědectvím o nenaplněných nadějích, v mnohém ohledu naivních, s nimiž do „země sovětů“ přijížděli nadšenci z celého světa budovat sociálně spravedlivou společnost, a o jejich zbytečně zmarněných životech.

Józef Gibiec měl už v mládí všechny předpoklady k tomu, aby se stal výraznou postavou společensko-politického života na Třinecku. Narodil se 28. září 1903 v Konské u Třince v rodině polského dělníka, který pracoval v ustroňských hutích. Po otcově předčasné smrti už v patnácti letech nastoupil i on do hutí v Třinci. Již tenkrát působil v dělnických sportovních a osvětových spolcích, a nakonec se mu podařilo úspěšně vystudovat i polské gymnázium v Těšíně. Aktivně pracoval též v komunistické straně i v odborech a zdálo se, že jako mladý a vzdělaný dělník má před sebou skvělou budoucnost. Na jaře roku 1925 se stal jedním z organizátorů velké stávkové tříneckých hutníků za zvýšení mezd. Možná právě jeho měl na mysli ředitel železáren ing. Karl Kundl, když ve zprávě o vypuknutí stávkové napsal: „*Stávkový výbor je složen z mladých lidí. V čele stojí 23letý chlapec...*“¹³ Stávka skončila po několika dnech neúspěchem, protože se k ní nepřidal Svaz kovodělníků ani další závody Báňské a hutní společnosti. Komunisté dočasně ztratili podporu dělníků, v následujících volbách do závodní rady Třineckých železáren nezískaly Rudé odbory ani jeden mandát. Organizátoři stávkové byli propuštěni z práce. Józef se pak živil jen příležitostně jako dělník v karvinském pivovaru. Na návrh komunistického funkcionáře a poslance Národního shromáždění Karola Śliwky byl pak vedením strany spolu s dalšími dvěma dělníky vybrán ke studiu v Sovětském svazu. Jejich konspirativní cestu zařídil tajemník Mezinárodního všeodborového svazu Josef Pergl a 12. března 1926 odjeli přes Polsko a Kyjev do Moskvy. Józef Gibiec určitě netušil, že domů se už nikdy nevrátí.

¹³ Molitoris, Mikuláš: Rudé odbory v Třineckých železárnách v letech 1922–1925. Těšínsko, 1976, č. 2, s. 6.

Gibiecovi pováleční životopisci (Jiří Lampa, Ondřej Widenka, Mikuláš Molitoris, Emil Vávrovský a zvláště Alojzy Mainka) uváděli,¹⁴ že se v Sovětském svazu stal významným pracovníkem Akademie věd a profesorem moskevské Lomonosovovy univerzity. Skutečnost ale byla skromnější: v letech 1926–1930 vystudoval Komunistickou univerzitu národnostních menšin Západu (KUNMZ), a později navštěvoval večerní kurz Institutu rudé profesury, zaměřený na světovou ekonomiku a politiku. Sám to ale později v životopisném dotazníku, který se dochoval v jeho vyšetřovacím spisu, raději vůbec nezmínil a uvedl, že má jen střední vzdělání. Do roku 1935 pracoval jako redaktor a také vedoucí literární sekce v nakladatelství Mladá garda, a nakonec se stal vědeckým pracovníkem Muzea revoluce v Moskvě, kde působil až do svého zatčení.¹⁵

Potíže s úřady začaly nenápadně už v roce 1930, kdy Gibiec ukončil studium na Komunistické univerzitě. Jako vyškolený revolucionář měl být vyslán zpátky do Slezska, aby tam podle instrukcí Kominterny pomáhal organizovat komunistické hnutí. Jeho dva krajané se disciplinovaně vrátili, ale on nakonec neodjel, protože v té době onemocněl a pak už dostal jiné úkoly. Patrně se mu domů ani moc nechtělo, protože si už v Moskvě vytvořil dobré zázemí a chtěl se tu usadit. Proto sem pozval i svou přítelkyni z dětství Marii Ježovou, která za ním z Třince v roce 1931 přijela a záhy se vzali. Marie pak vystudovala zdravotnickou školu a našla si práci jako zdravotní sestra na hygienickém odboru městských restaurací v Moskvě. Bydleli přímo v centru Moskvy v domě č. 9 na Velké Dmitrovce, odkud to měl Józef do práce v Muzeu revoluce na Rudém náměstí jen pár set metrů. Poměrně poklidný život ale neměl trvat moc dlouho.

Ve stále vyhrocenější atmosféře třicátých let, poznamenané nedůvěrou a hledáním potenciálních nepřátel režimu, to političtí emigranti měli den ode dne těžší. K nemnoha zárukám ochrany patřil stranický průkaz a sovětské občanství, i když ani to vždy nepomohlo. S politickou příslušností neměl Gibiec problém, už v roce 1929 jej přijali za člena sovětské komunistické strany VKS(b) a započítali mu i předchozí členství v KSČ. Své povolení k dočasnému pobytu v SSSR změnil na skutečný sovětský „pasport“

¹⁴ Lampa, Jiří: Od včerejška k dnešku. Z dějin dělnického hnutí a Třineckých železáren. Třinec 1964, s. 61-64; Widenka, Ondřej: Dějiny dělnického hnutí na Třinecku. (Vzpomínky a dokumenty). Studie o Těšínsku, sv. 1, Český Těšín 1972, s. 144; Molitoris, Mikuláš: Rudé odbory v Třineckých železárnách v letech 1925–1929. Těšínsko, 1977, č. 2, s. 3; Vávrovský, Emil: Stopami strádání a bojů. I. díl, Frýdek-Místek 1981, s. 213; Mainka, Alojzy: Józef Gibiec. Zwrot, 1975, č. 9, s. 21-23.

¹⁵ Státní archiv Ruské federace v Moskvě (Gosudarstvennyj archiv Rossijskoj federacii, dále jen GARF), f. (fond) 10035, op. (opis) 1, d. (delo) P-28713. Z tohoto zdroje jsou čerpány všechny následující informace o J. Gibieci, pokud není uvedeno jinak.

26. 2. 1935, kdy na základě záruky dvou důvěryhodných občanů získal sovětské občanství. V očích strany i úřadů však nešlo onu podezřívavost vůči cizincům, byť i bývalým, jenom tak setřít. Týkalo se to i absolventů Komunistické univerzity národnostních menšin Západu, vždyť už jen ten název školy musel v tehdejší módě špionománie vzbuzovat mimořádnou nedůvěru. Při stranických čistkách na něj vytáhli, že vlastně odmítl splnit příkaz Kominterny, když neodjel domů. Potvrdila to i československá sekce Kominterny v posudku, pod nímž byl podepsán nějaký „soudruh Tom“. Gibiec se samozřejmě bránil, a v dopise výkonnému výboru Kominterny 15. 12. 1937 protestoval proti takovému nařčení. Tvrdil, že šlo o nedorozumění a že je připraven v případě potřeby ihned odjet na zahraniční práci, která mu bude přidělena. Na to už ale bylo pozdě, mlýn represí jel tehdy už naplno.

Kruh kolem Gibiece se začal stále viditelněji svírat. O rozsahu zatýkání a teroru v Moskvě svědčí třeba statistika Memoriálu, jež spočítala tehdy zastřelené osoby podle jejich bydliště. Gibiec bydlel ve Velké Dmitrovce, staré ulici vedoucí od Ochotného rjadu u Kremle do mírného kopce ke Strastnému bulváru. Zrovna v roce 1937 ji u příležitosti 100. výročí smrti básníka Puškina ve známém duelu přejmenovali na Puškinovu, i když s ním měla společné jen to, že tu v roce 1830 v domě karbaníka V. S. Ogoně-Doganovského prohrál v kartách tolik peněz, že je museli splácet ještě jeho dědicové (v roce 1994 se ulice opět vrátila k původnímu názvu).¹⁶ A jen z této nepřilíš dlouhé ulice bylo v době teroru zastřeleno 61 obyvatel, a celkem 11 zastřelených bydlelo ve stejném nájemním domě číslo 9, v němž bydlel i Gibiec. Nedosti na tom, přímo v jeho bytě č. 70 byl už 6. 11. 1936 zatčen spolunájemník Boris Procházka, Čech z Ačinsku na Transsibiřské magistrále, který pracoval jako vedoucí pivovarnického úseku ústředních laboratoří kvasného průmyslu, byl obviněn z kontrarevoluční činnosti a spolu se svou ženou Olgou, redaktorkou Všeruského rádia a překladatelkou, byli 16. srpna 1937 vojenským kolegiem Nejvyššího soudu SSSR odsouzeni k trestu smrti a téhož dne zastřeleni; jejich ostatky jsou uloženy na Donském hřbitově.¹⁷

Gibiec tedy mohl tušit, co ho čeká. Pochybností o své spolehlivosti se nezbavil, a něco si jistě přidali i závistivci na jeho tehdejší pracovišti. Na taková udání se odvolával i návrh na zatčení, vystavený 5. března 1938 a podepsaný operativním

¹⁶ Viz www.bdmitrovka.ru [cit. 20. 7. 2012].

¹⁷ Memorial. Topografija terrora. Rasstrely v Moskve. Adresnaja baza dannyh, viz www.memo.ru/d/3352.html [cit. 20. 7. 2012]; Rasstrelnyje spiski: Moskva 1935–1953. Donskoje kladbišče (Donskoj krematorij). Kniga pamjati žertv političeskich repressij. Moskva 2005, s. 202 (Kaveckaja-Prochaska Ol'ga Michajlovna) a 378 (Prochaska Boris Iosefovič).

zplnomocněncem Kuštalovem, zástupcem náčelníka Úřadu státní bezpečnosti UNKVD Moskevské oblasti seržantem státní bezpečnosti Sedovem a náčelníkem III. oddělení Úřadu státní bezpečnosti UNKVD Moskevské oblasti kapitánem státní bezpečnosti Sorokinem. Stálo v něm: „*Okresnímu oddělení Úřadu státní bezpečnosti Správy NKVD Moskevské oblasti byla postoupena kompromitující hlášení na Gibiece Josefa Pavloviče. [...] Má spojení se zahraničím (jeho příbuzní žijí v Československu), a vede způsob života podezřelý ze špionáže.*“ Návrh byl téhož dne potvrzen náměstkem ministra vnitra SSSR, náčelníkem Úřadu státní bezpečnosti UNKVD Moskevské oblasti komisařem státní bezpečnosti I. stupně Zakovským. Zatýkací rozkaz byl zakončen slovy: „*Gibiece Josefa Pavloviče, jako obviněného podle článku 58 bod b) Trestního zákoníku, pro zamezení případnému vyhýbání se vyšetřování a soudu zadržet pod stráží ve věznici č. 1 v Moskvě*“.

K zatčení došlo v místě Gibieцова bydliště 8. března 1938 za účasti domovníka Nikifora Dejkina, který spolupodepsal protokol o domovní prohlídce. Gibiecovi byl zabaven osobní průkaz a „různá korespondence“, ale zmínka o zabavení stranické legitimace a spořitelní knížky se v zápise vůbec neobjevila. Víme o tom jen z dopisu, s nímž průkazku policisté poslali okresnímu výboru strany, a z pozdější stížnosti Gibiecovy manželky. Hned po svém zatčení musel Gibiec vyplnit dvoustránkový „Dotazník zatčeného“ s údaji o původu, vzdělání, vojenské službě, průběhu zaměstnání a rodině, aby se podle nich vyšetřovatelé mohli lépe zaměřit na „slabá místa“ jeho života, z nichž by šlo vyjít při tvorbě obvinění. Zahraniční původ k takovým „vadám“ nesporně patřil.

První výslech se odehrál už 9. března 1938. Vyšetřovatelé při něm ještě opatrně sondovali půdu a hledali vhodnou záminku k obvinění. Vyptávali se, kde Gibiec žil před příchodem do Sovětského svazu, čím se zabýval později, s kým se stýká a kdo z rodiny žije v zahraničí. O příčině zatčení vůbec nemluvili a nic nenasvědčovalo tomu, že hned příštího dne se Gibiec ochotně přizná k těm nejtěžším zločinům. Co se tenkrát v Taganské věznici, kde byl Gibiec ve vazbě, nebo na Lubjance, kde probíhaly výslechy, asi odehrálo? Násilí, hrozby a sliby, vydírání možným postihem manželky? To už se sotva kdy dozvíme, nicméně v poválečném záznamu generálního vojenského prokurátora, který navrhoval Gibiecovu rehabilitaci, je zmínka o tom, že „bývalý pracovník NKVD“ G. M. Jakubovič, který jeho vyšetřování vedl, „byl odsouzen za protirevoluční činnost a falšování vyšetřovacích spisů“.

Hned první otázka při výslechu z 10. března nebyla vlastně žádnou otázkou, nýbrž sugestivně přikročila rovnou k jádru věci: „*Vyšetřování od Vás žádá přiznání k Vaší špionážní činnosti na území SSSR.*“ A Gibiec na ni hned odpověděl přesně tak, jak to chtěli vyšetřovatelé slyšet: „*Ano, rozhodl jsem se podat pravdivé důkazy o své kontrarevoluční špionážní činnosti na území SSSR.*“ A v další odpovědi to znovu potvrdil: „*Ano, skutečně jsem se během svého pobytu na území SSSR zabýval špionážní činností a plně se k tomu přiznávám.*“ Pak vypovídal, jak byl těsně před svým odjezdem do SSSR v roce 1926 poprvé zverbován ke špionážní spolupráci ve prospěch Československa. Když si vyřizoval na policii doklady k odjezdu, navrhli mu prý, aby jim poskytoval „*špionážní hlášení o absolventech KUNMZ a o komunistech vyslaných do Československa na revoluční práci*“. Hlášení pak každoročně dodával pověřenému pracovníkovi na československém vyslanectví v Moskvě až do roku 1928, kdy dotyčný pracovník ze SSSR odjel a kromě něj už nikoho z rozvědky neznal. Tehdy se ale na Komunistické univerzitě seznámil s jistým Kupermanem, který ho zverboval pro německou rozvědku. Tentokrát měl podávat hlášení „*o náladách mas v souvislosti s počátkem první pětiletky a kolektivizace socialistického hospodářství*“, a měl vyhledávat na univerzitě mezi Rusy i příslušníky jiných národností kontrarevoluční živly, jichž by šlo využít v další podvrtné práci. Taková hlášení prý dával Kupermanovi až do roku 1937, kdy na něj ztratil spojení a už se špionážní činností nezabýval. Jen stěží si lze představit, v jakém rozpoložení se Gibiec musel nacházet, když na otázku vyšetřovatele „*Co Vás vedlo k tomu, že jste se dal na tuto zločineckou dráhu?*“ odpověděl slovy, v nichž naprosto popřel celý svůj předchozí život: „*Bylo to moje osobní nacionalistické cítění a nepřátelský vztah k socialistické výstavbě v SSSR, jež jsem po celou dobu skrýval před stranou.*“

Doznání dokonce dvojí špionážní spolupráce by na trest smrti bohatě stačilo, není proto jasné, proč se až po více než dvou měsících objevilo ve spise ještě svědectví kyjevské Rusky Jeleny Borisovny Levecké, které už sotva mohlo výsledek šetření nějak ovlivnit. Levecká znala Gibiece od roku 1934, kdy dostala přiděl na ubytování v jeho bytě, zřejmě ještě před manžely Procházkovými. Takové komunální soužití, kdy si různé rodiny, ubytované často v jediné místnosti, zajišťovaly trochu soukromí jen zástěnami paravanů, bylo v Moskvě tenkrát častým zjevem. Spolunájemníci tak o sobě věděli skoro všechno. Jelena Levecká však 28. května 1938 vypověděla i to, co si sama vykombinovala: „*Občana Gibiece J. P. znám jako temnou a podezřelou osobu nevzbuzující politickou důvěru. Gibiec je Čechoslovák, přijel do SSSR z Československa, až do svého*

zatčení měl spojení se zahraničím. Kromě toho měl také těsné svazky se zahraničními Čechy a Němci, kteří systematicky navštěvovali jeho byt. Gibiec se projevoval jako antisovětsky zaměřený člověk, který hlásal protistranické názory a přál si odjet ze SSSR do Československa, přičemž vychvaloval život v zahraničí a tvrdil, že v Československu je lepší kultura než u nás. Takové jednání občana Gibiece mi dává právo si myslet a domnívat se, že se zabývá kontrarevoluční podvratnou činností proti SSSR.“

Mimosoudní „dvojka“ orgánů NKVD a Prokuratury SSSR odsoudila 29. července 1938 Józefa Gibiece k trestu smrti. Jak dokládá cyklostylovaný útržek formuláře o provedení výroku, bylo „rozhodnutí o zastřelení“ vykonáno o dva týdny později, 13. srpna 1938. Dochovala se i jeho matná fotografie, pořízená před odjezdem do Butova ve věznici na Tagance. Klopí na ní oči a zdá se, že už na všechno rezignoval.

Když se Józef Gibiec příliš dlouho nevracel domů, začala se po něm jeho manželka vyptávat na policii. Později uvedla: *„Na můj dotaz u orgánů NKVD mi v červenci 1938 sdělili, že můj muž byl odsouzen trojkou na 10 let táborového režimu bez práva na dopisování.“* Neměla ani tušení, že její muž byl ve skutečnosti právě v těch dnech odsouzen k zastřelení.

Na řadu let se pak rozhostilo mlčení. Až v roce 1975 se u nás objevila zmínka tehdejšího pracovníka československého muzea Alojzyho Mainky o Gibiecově náhlém zmizení. Byla však opředena snůškou výmyslů, zcela zkreslujících skutečný průběh událostí. Z podílu na jeho smrti dokonce obvinil československé „buržoazní“ úřady, i když pravý opak byl pravdou, neboť jedním z prvních podnětů k perzekuci byl nelichotivý posudek z československé sekce Kominterny. V článku se psalo: *„Profesor Gibiec, vynikající pedagog, svědomitý vědec, byl v roce 1938, pod silným tlakem dogmaticko-sektářských uskupení, které v době zkreslování a deformací při hodnocení mnoha událostí byly využívány západními buržoazními státy, spolu se svými soudruhy z katedry na základě rozsudku moskevské Generální prokuratury zbaven osobní svobody. Byl obviněn z účasti ve spiknutí proti sovětskému státu, z podněcování ke třídní nenávisti, z podvratné propagandy. Zinscenované důkazy, jež se opíraly o posudky českých buržoazních úřadů, byly předloženy moskevské prokuratuře. Byl umístěn v táboře určeném pro vědecké pracovníky a rychle si na novou situaci zvykl, opět si osvojil své charakteristické vlastnosti – nadšení, vitalitu a podnikavost. Snil o projektech rozsáhlých prací, sbíral materiály, dělal si poznámky, vedl diskuse. Úporně věřil, že všechny ty zrůdnosti a deformace nemohou zničit podstatu socialistického zřízení, nezmění ani*

*všeobecný směr rozvoje, nezmaří bilanci velikých úspěchů Země sovětů. Když na smrtelné posteli v roce 1942 rekapituloval své zkušenosti, dával výraz svým kladným postojům, uměl si i v těch nejvíce nepříznivých podmínkách povšimnout kladných prvků.*¹⁸

Zpráva o Gibiecově smrti v táboře, který v Mainkově líčení nebyl žádným gulagem, ale vlastně jakýmsi sanatoriem pro nepohodlné vědce, byla jen rafinovanou lží. Vždyť Gibiec nezemřel v roce 1942, protože už čtyři roky ležel s kulkou v těle v hromadném hrobě na policejní střelnici v obci Butovo u Moskvy. Ani jeho manželka to však netušila, protože jí úřady v roce 1945 sdělily, že zemřel 27. března 1942 na zápal mozkových blan; místo smrti neuvedly. A uplynulo dalších deset let, než se odhodlala napsat znovu do Moskvy, aby jí konečně řekli pravdu: *„Celých 18 let tyto okolnosti ovlivňovaly můj právní i morální stav. Jsem přesvědčena, že Gibiec nemohl spáchat zločiny, neboť ho znám od dětských let (vyrostli jsme společně). Přijela jsem za ním ze své vlasti v přesvědčení o jeho naprosté čestnosti, jako komunisty i občana.“* Argumentovala mj. i tím, že za války umučili nacisté v koncentračním táboře Gibiecova bratrance, prý mj. též proto, že měl příbuzného v Sovětském svazu. Stejný důvod (příbuzní v nepřátelské cizině) vlastně přispěl i ke smrti Józefa Gibiece už před válkou, protože totalitní režimy jsou si v mnohém velmi podobné. Maria Gibiecová svůj dopis zakončila ráznou žádostí: *„Jeho jediná sestra mě neustále žádá, abych jí o bratrovi napsala, a já jí nejsem schopna povědět, co se stalo. Důrazně žádám o prošetření případu mého muže a o jeho posmrtnou rehabilitaci.“*

Psal se červenec 1955 a její dopis by nepochybně skončil bez odpovědi, tak jako tisíce jiných toho druhu. V únoru 1956 se ale v Sovětském svazu odehrál XX. sjezd komunistické strany, spojený s kritikou „kultu osobnosti“, takže se žádost už v dubnu 1956 dočkala šetření. K novému výslechu byla předvolána též Jelena Borisovna Leveckaja, která před válkou žila ve společném bytě s Gibiecovými. Právě její udání bylo jediným reálným dokladem o protisovětských postojích Józefa Gibiece, vše ostatní stálo jen na vynuceném vlastním doznání. S odstupem let nyní Levecká popřela svou někdejší výpověď a dodala, že tehdy měla na Gibiece vztek, protože si myslela, že přispěl k jejímu vyloučení ze svazu mládeže: *„Když jsem se seznámila s protokolem své výpovědi z 11. 5. 1938, nepotvrzuji v něm zapsané svědectví. Skutečně se mě tehdy ptali na Gibiece, ale zaprvé nepoznávám svůj podpis na protokolu, zdá se mi, že jsem se tak nepodepisovala, a zadruhé, v roce 1938 jsem nesevřela o tom, že Gibiec měl protisovětské postoje, že se*

¹⁸ Mainka, A: Józef Gibiec, s. 22.

dopouštěl protistranických výroků, že se snažil odjet ze SSSR.“ – „Proč tedy, když jste nedávala takové svědectví, se to ocitlo v protokolu o výsledku?“ – „Těžko odpovědět na tuto otázku, okolnosti výsledku si už nepamatuji.“

Také druhá záminka k obvinění se ukázala jako vymyšlená. Gibiec měl předávat Salamonu Kupermanovi, vedoucímu polské sekce oné univerzity pro menšiny Západu, kde oba působili, špionážní zprávy pro německou rozvědku. Důkazy o špionážní činnosti se však v žádných spisech vůbec nenašly, Kuperman při výsleších Gibiece vůbec nejmenoval. Už samo obvinění postrádalo přesvědčivost, sotva by vlastenecky cítící Polák mohl dělat špiona Němcům. Zřejmě si to již tenkrát uvědomili i vyšetřovatelé, když právě na tom založili nové obvinění Kupermana – ze členství v Polské vojenské organizaci (POW). Kuperman se ani k tomu nechtěl doznat, ale nakonec podlehl a 1. 11. 1937 byl Nejvyšším soudem SSSR odsouzen k trestu smrti. Také v jeho případě kontrola zjistila, že bývalí pracovníci NKVD, kteří se na případu podíleli, byli za falšování trestních spisů odsouzeni už před válkou.

Plukovník justice Jakovlev mohl tedy 1. prosince 1956 uzavřít, že Gibiec byl obviněn neodůvodněně a potvrdil jeho rehabilitaci. Maria Gibiecová se tak dočkala aspoň takové spravedlnosti. Pozvali ji 17. 12. 1956 na prokuraturu aby podepsala, že byla seznámena s výsledky rehabilitace, a dali jí potvrzení o přerušení trestního řízení vůči jejímu muži. S těmito doklady se v lednu 1957 písemně obrátila na Ministerstvo vnitra se žádostí, aby jí vrátili spořitelní knížku jejího muže, na níž byla v době jeho zatčení v roce 1937 částka 3 224 rublů a 95 kopejek. Chtěla po ministerstvu i úhradu úroků ze vkladu až do roku 1957, ale pochybuji, že se nějaké platby dočkala. Dva roky nato v Moskvě zemřela a nikdy se nedověděla, že její manžel nezemřel na nemoc někde v táboře, ale že byl zastřelen už dávno před válkou.

Před časem se v ruském tisku objevila zpráva, že zemřeli poslední svědkové událostí v Butovu, bývalí příslušníci bezpečnosti i místní občané, takže se žádné přímé sdělení o zločinu už nedozvíme. Také v Třinci jsem marně hledal jakékoliv stopy po Józefu Gibiecovi a jeho rodině. Domek, ve kterém se narodil, už dávno ustoupil kyslíkárně třineckých hutí. V matrice Městského úřadu v Třinci nelze najít ani zápis o jeho narození, ten chybí i v evangelických matrikách v Zemském archivu v Opavě. Jak to dopadlo s jeho rodinou, zvláště s mladší sestrou Helenou a jejími dětmi nebo s příbuznými jeho ženy Marie, to nevěděli ani znalci místní historie. Nepomohl ani telefonní seznam – nikdo z Gibieců žijících v Lyžbicích, Neborech, Koňakově ani

v Cieszyně k rodině hledaného Józefa nepatřil. Ani na článek o jeho skutečném osudu, publikovaný ve sborníku *Ostrava*,¹⁹ se nikdo neozval. A když jsem psal další článek do kalendáře polské menšiny, už jsem ani nedoufal, že se mi podaří ještě něco zjistit. Proto jsem ho zakončil slovy: „*Zbyly jen zažloutlé stránky z vyšetřovacího spisu v moskevském archivu, jež mohou ještě dnes dosvědčit, že to všechno se opravdu stalo*“.²⁰

Ale už o Vánocích jsem se nestačil divit. Ozvali se mi manželé Kukuczkozi z Oldřichovic a paní Irena se představila jako příbuzná Gibiecovy rodiny. Jak se ukázalo, je sestřenicí Hermíny Lukášové, jejíž matka Anna Friedlová byla sestrou Gibiecovy manželky Marie, z domu Ježové. Záhy se spustila skutečná lavina dalších rodinných příslušníků, takže jsem mohl nahlédnout do Gibiecova rodokmenu.

Józefův otec Paweł Gibiec pocházel z Holešova (p. Golezów), kde prý dodnes žijí potomci jeho bratranců a sestřenic (např. Goruszkovi), a v Cieszyně žijí potomci jeho dvou sester (Foberowa a Macurowa-Borkowska). Jeho žena Anna Kafonková pocházela z východních Čech, z Podkrkonoší, z její rodiny se připomíná jen sestra, která se v Čechách provdala za policajta Skláře. Gibieci měli tři děti – hrdinu našeho příběhu Józefa (*1903), Emila (*1911), který po nešťastném pádu v roce 1928 zemřel, a Helenu (*1913), která se po krátkém manželství, z nějž vzešla dcera Alma, znovu provdala za Karla Cieslara, s nímž měla děti Oldřicha (*1942), Alenku (*1946) a Danu (*1947). Manželství Józefa Gibiece s Marií Ježovou (uzavřené 13. 8. 1935 v Moskvě) bylo bezdětné, Marie měla však bratra Józefa a údajně sedm sester, z nichž známe už připomenutou Annu Friedlovou, Kateřinu Chmielovou a Adélu Konderlovou, jež měla děti Viléma, Ottu a Václava. Vezmeme-li v úvahu i zde nejmenované příslušníky třetí generace a početné sestřenice a bratrance ze všech tří generací, pak nám nepřipadne nijak divné, že se nakonec našlo asi 30 Gibiecových příbuzných. Sešli se v květnu 2013 v Českém Těšíně a většinou se viděli poprvé v životě. Ani svatba nebo pohřeb by asi nesvedly dohromady tolik rodinných příslušníků, často i z dosti vzdálených končin. Sjeli se z Třince, Českého Těšína, Těrlicka, Oldřichovic, Mostů u Českého Těšína, Bystřice, Ropice, Ostravy, Brna a Ochozu u Brna, aby se dověděli o skutečném osudu svého předka a uctili jeho památku. Skoro třetinu z nich tvořili mladí lidé.

¹⁹ Borák, M.: Oběti „velkého teroru“, s. 29-32.

²⁰ Borák, Mečislav: Zmarnowane życie Józefa Gibca z Końskieja. Kalendarz Śląski 2013, r. XLIX, Czeski Cieszyn 2012, s. 88-99.

Někteří z příbuzných našli doma i vzácné rodinné fotografie a dokumenty, třeba korespondenci Gibiecových s rodinou na Třinecku. Až mrazí při pomyšlení, že druhá část rodinné korespondence, zabavená v Moskvě policií NKVD, se stala jedním z motivů pro označení Józefa Gibiece za špiona a přispěla k jeho zastřelení. Objevily se i neznámé fotografie manželů a několik snímků z Mariina pohřbu v Moskvě v roce 1958. Ukázalo se, že na pohřeb tehdy do Moskvy přijeli vlakem Mariini sourozenci – bratr Józef a sestry Adéla a Kateřina. Jejich pozvání zařídil známý z Třince Zdeněk Měkyňa, který tenkrát v Moskvě studoval a už se tam dobře vyznal. S překvapením jsme zjistili, že dosud pobývá v blízkém sanatoriu, kde jsme jej navštívili. Vzpomněl si na tu událost a s velkým údivem se teprve od nás dověděl, že Józef Gibiec byl zastřelen. Sovětské úřady to totiž tajily až skoro do pádu komunistického režimu. Dodal také, že to byl on, kdo přivezl pak do Třince urnu s popelem Marie Gibiecové. Je uložena na hřbitově v Třinci-Dolní Líštné, v pravé části rodinného hrobu Ježů a Ostruszků. Marie se aspoň takto vrátila domů, ale Józef Gibiec žádný hrob nemá, protože leží zakopaný bez pohřbu v jamách na bývalé střelnici v Butově u Moskvy spolu s dvaceti tisíci nevinných obětí sovětského režimu.

Hledání téměř zapomenutých osudů

Případ Józefa Gibiece je v kontextu ostatních obětí „velkého teroru“ z Těšínska poněkud specifický v tom, že se o něm u nás aspoň něco už vědělo (a to podstatné mohlo být doplněno z vyšetřovacího spisu, který je badatelům přístupný), že jsou známy okolnosti i místo jeho smrti a že se našly kontakty na jeho rodinu, takže propojení všech těchto příznivých aspektů mohlo poskytnout poměrně plastický obraz jeho osudu. Šlo by sem aspoň částečně zařadit ještě další dvě osoby, jež byly také zastřeleny v moskevském Butovu a tudíž jsme měli možnost prostudovat jejich vyšetřovací spisy uložené ve státním archivu v Moskvě.

Wilhelm Lobkowicz se narodil 3. listopadu 1893 ve Frýdku,²¹ údajně jako potomek jedné z méně známých větví českého šlechtického rodu Lobkowiczů. On sám i jeho již zchudlá rodina se však hlásili k národnosti německé. Podle potomka z křimické linie rodu, Mons. Františka Václava Lobkowicze, O. Praem., biskupa Biskupství ostravsko-opavského, jakási „slezská“ větev rodu Lobkowiczů skutečně existovala.²²

²¹ Zemský archiv Opava, matrika narození římsko-katolického farního úřadu ve Frýdku, rok 1893, sign. Fr VII 22, f. 669.

²² Viz dokumentární film Zatajené popravky (rež. Petra Všelichová), Česká televize Ostrava 2009.

Wilhelm v roce 1906 vystudoval frýdecké gymnázium, pak vojenskou školu v Hranicích, a v roce 1914 ukončil Akademii císařovny Marie Terezie ve Vídni. Válka jeho vojenskou kariéru urychlila, sloužil v různých funkcích na několika frontách a prošel třemi kursy akademií generálních štábů německé i rakouské armády. Na konci války byl zástupcem náčelníka štábu 18. střeleckého sboru německé armády na francouzské frontě pod Verdunem. V prosinci 1918 byl demobilizován a přijel domů do Frýdku, kde žil bez zaměstnání asi až do března 1919. V té době prý dostal řadu nabídek k další vojenské službě, od armády československé, německé, polské až po japonskou. Všechny z různých důvodů odmítl, až nakonec přijal nabídku ke službě v Haličsko-ukrajinské armádě, v níž se stal kapitánem Generálního štábu. Fakticky prý štábu velel, osobně vypracoval kvalitní plán na dobytí Kyjeva. I když zprvu bojoval proti Rudé armádě, později přešel na její stranu jako náčelník štábu brigády. V roce 1920 byl zajat Poláky, ale podařilo se mu uprchnout do Německa a přejít do Československa, kde byl internován v zajateckém táboře v Liberci jako ruský voják až do března 1921. Ruští zajatci ho pak přemluvili, aby se s nimi vrátil do SSSR, a s pomocí Kominterny se mu to podařilo. Působil zprvu jako učitel taktiky na Mezinárodní škole, kde se později stal vedoucím sektoru střední Evropy. Záhy se vypracoval do vysokých funkcí v armádě – byl náčelníkem plukovní školy u 14. střelecké divize, vojenským vedoucím vysokých škol v Moskvě, náčelníkem taktického sektoru inspekce pěchoty Rudé armády, koncem 30. let přednášel taktiku na vysoké vojenské škole. Možná se vrátil do Ruska i proto, že se tam údajně už v roce 1920 oženil. V roce 1922 se mu narodila dcera Anna, která žije dodnes v Moskvě. Později se rozvedl a znovu oženil, jeho další dvě dcery Karolina (1933) a Tamara (1935) žijí ve Rjazani.²³

Předzvěst katastrofy přišla 15. prosince 1936, kdy byl propuštěn z armády „jako nespolehlivý v politickém smyslu“. I když 1. 8. 1937 přijal sovětské občanství, v atmosféře rostoucí podezřavosti zůstal podezřelým cizincem. Určitě mu v očích úřadů uškodil i jeho „šlechtický“ původ, který v dotaznících nijak nezapíral. V noci na 3. října 1937 byl zatčen a po řadě výslechů se plně doznal k tomu, že už od roku 1921 byl špiónem a prováděl „aktivní rozvědnou práci ve prospěch Německa“. Přidali k tomu i tvrzení, že tajil svou „sociální minulost“ a že byl členem „protisovětského vojenského spiknutí“. Komise NKVD a Prokurátora SSSR jej za zradu Vlasti odsoudila 24. ledna 1938 k trestu smrti, který byl vykonán 5. února 1938 na střelnici v Butovu. V ústředně

²³ GARF, f. 10035, op. 1, d. P-63631. Z tohoto zdroje jsou čerpány všechny další informace o W. Lobkowiczovi, pokud není uvedeno jinak.

bezpečnosti na Lubjance však jeho ženě sdělili, že byl odsouzen na deset let věznění v gulagu bez práva na dopisování. Jeho rodina tedy nic netušila, zanedlouho se ale musela vystěhovat z moskevského bytu a uchýlila se do Rjazaně.

Až po dvaceti letech začala Lobkowiczova dcera Karolina statečně bojovat s úřady, aby vypátrala pravdu o svém otci.²⁴ Poprvé napsala předsedovi Nejvyššího sovětu SSSR Klimentu Vorošilovovi už v říjnu roku 1959. Ptala se ho otevřeně, proč vlastně se nesmí dovědět, co otec provedl a co se s ním stalo. Protože zrovna nastalo období krátkého politického oteplení po kritice kultu osobnosti, tak se bezpečnost odhodlala přiznat aspoň část pravdy. Matriční úřad Kujbyševského rajónu města Moskvy dostal od KGB příkaz, aby ihned zaregistroval smrt V. V. Lobkowicze na infarkt myokardu, k němuž mělo dojít 18. listopadu 1941. Potvrzení měl pak poslat na matriku do Rjazaně, aby je místní úřad předal stěžovatelce. Tak se rodina konečně dověděla aspoň to, že jejich manžel a otec se domů už nevrátí. V únoru 1960 bylo ukončeno i rehabilitační řízení se závěrem, že Lobkowicz „byl odsouzen neodůvodněně“. Prokázalo se, že doznání obviněného bylo vynucené tehdejšími důstojníky NKVD, kteří „porušili socialistickou zákonnost“. Nové výpovědi obětí, které mučení přežily, líčily Lobkowiczova vyšetřovatele Nikolaje I. Borodulina jako sadistu, který vězňům bránil celé dny a noci ve spánku, nutil je sedět ve své kanceláři pod dohledem strážce, která se co dvě hodiny střídala, dokud neučinili doznání. Bil zatčené řemenem s kovovou přezkou až do bezvědomí. Jiné zase mučil zimou, když nařídil nezavírat dveře cel vedoucí do dvora ani za silných mrazů, nebo na jeho příkaz nechávali vězně stát na mraze a pak je sprchovali vařící vodou apod. Když zatčenému pohrozili, že podobně budou mučit i jeho ženu a děti, není divu, že se ke smyšleným obviněním raději přiznal. Přestože Borodulin byl v té době ještě naživu a vědělo se, že přivedl na smrt nejméně pět vyslýchaných, unikl spravedlivému potrestání jen se stranickou důtkou, druhý Lobkowiczův vyšetřovatel Vladimir I. Anochinov vyvázl dokonce jen s pouhou kritikou na uzavřené stranické schůzi.

O ničem z toho se veřejnost samozřejmě nesměla dovědět. Až na sklonku osmdesátých let vznikla trochu příznivější atmosféra a Karolina se v dubnu 1988 opět obrátila na ústředí KGB do Moskvy a požadovala „podrobnější zprávu“ o smrti svého otce. Úřady jí zopakovaly starou lež o otcově úmrtí v gulagu v roce 1941, proto se vypravila na ústředí KGB do Moskvy osobně a trvala na pravdivé odpovědi. Napsala pak

²⁴ Archiv sdružení Memoriál, Moskva, f. 1. op. 3, d. 2896 (dopis K. V. Krasotinové ze 21.10.1991).

rozzlobený dopis tehdejšímu předsedovi KGB SSSR Vladimíru Krjučkovovi, ale otcův vyšetřovací spis jí stejně odmítli ukázat. Když pohrozila, že půjde až za generálním tajemníkem komunistické strany Gorbačovem, vystavili jí nový otcův úmrtní list, tentokrát už s pravdivým datem a příčinou jeho smrti. Z vyšetřovacího spisu jí však ukázali jen vybrané dokumenty, protože ukázat celý spis prý „není možné z morálně-etických důvodů“. Lhaní úřadů skončilo až přijetím zákona o rehabilitaci v říjnu 1991. Karolina se na zákon hned odvolala a na konci prosince 1991 jí otcův spis konečně ukázali. Z něj se dověděla o věcech, které otci zabavili při zatčení – osobní zbraň, medaile a vyznamenání z cenných kovů, mapy, fotografie, zápisníky, dopisy... Chtěla ty věci zpátky, ale šetření v prosinci 1995 konstatovalo, že žádný ze zkonfiskovaných předmětů už nelze nijak dohledat.

Tou druhou osobou s poměrně dobře doloženým životopisem byl inženýr **Viktor Polák** z Lazů u Orlové (narodil se zde 18. května 1896). Odešel do Sovětského svazu ilegálně jako politický emigrant v roce 1924 po incidentu s příslušníkem policie. Protože byl absolventem hornické školy, v SSSR vystudoval hornickotechnický institut a získal diplom inženýra specialisty. Stal se pak ředitelem Lesokombinátu ve stanici Stupino v Kaširském okrese, ale nepohodl se s místním vedením komunistické strany. Udání z pomlouvání sovětského režimu a ze styků s cizinou na sebe nenechalo dlouho čekat, 18. září 1937 byl zatčen. Výrazně k tomu přispěla i okolnost, že se mu nepodařilo dosáhnout převodu svého členství v KSČ do sovětské komunistické strany²⁵ a že požádal o prodloužení platnosti svého československého pasu. Osočili ho, že pomlouvá sovětský režim, chová se hrubě k dělníkům na závodě a úmyslně přehlíží nedostatky v protipožární ochraně podniku. Během vazby v Kaširské věznici v něm dokonce jeden spoluvězeň, 85letý stařík, údajně poznal někdejšího velitele města Kanskú z roku 1919.

Tato snůška pomluv a nekonkrétních udání musela vyšetřovatelům stačit, protože Polák veškerá obvinění kategoricky odmítal a přes nátlak u výslechů se k ničemu nepřiznal. Podle závěrů šetření byl však „plně usvědčen svědeckými výpověďmi a dokumenty vyšetřování“. Komise NKVD a Prokurátora SSSR ho 20. prosince 1937 odsoudila na smrt, 8. ledna 1938 byl zastřelen. Jeho rodina o tom nevěděla, ale již tehdy vznesla manželka stížnost na postup vyšetřování, ta však byla

²⁵ Ruský státní archiv sociálně-politických dějin (Rossijskij gosudarstvennyj archiv social'no-političeskoj istorii, RGASPI), f. 17, op. 98, d. 11579. V prověřovacích materiálech Kominterny jsou jeho dělnické průkazy z Lazů i potvrzení B. Köhlera z krajského výboru KSČ v Ostravě, že Polák byl komunistou ještě jako člen sociálně demokratické levice v roce 1919, je zde i evidenční lístek z 8. 5. 1926 o převodu do VKS(b), ale nic z toho při pozdějších stranických čistkách neobstálo.

v roce 1940 Vojenskou prokuraturou Moskevského vojenského okruhu zamítnuta jako neodůvodněná. Počátkem šedesátých let podala Polákova manželka novou žádost o prošetření případu. Tentokrát bylo zjištěno, že výpovědi svědků žádné důkazy Polákova protisovětského smýšlení neobsahují a byly pro jeho odsouzení nedostatečné, takže byl plně rehabilitován. Tím naše informace bohužel končí. Z dotazníku, který musel každý zatčený vyplnit hned po vzetí do vazby sice víme, že Viktor Polák měl syny Vladimíra a Eduarda, ale už se nám je nepodařilo najít, ani stopy po jeho příbuzných v Orlově.²⁶

Základním zdrojem informací o životě obětí politických represí a někdy i o tom, co vlastně vedlo k jejich smrti, jsou především vyšetřovací spisy, pečlivě schraňované v archivech. Většina z nich se však bohužel dosud nachází v archivech složek ministerstva vnitra a bezpečnostních služeb, do nichž badatelé mají značně omezený přístup. S výjimkou oněch tří uvedených osob (Gibiec, Lobkowicz a Polák), jejichž spisy už byly předány do státního archivu, si tak musíme vystačit s informacemi z jiných zdrojů. Pokud ale chybí i kontakt s rodinou oběti, sotva se její životní osudy podaří rekonstruovat. Aspoň zprostředkovaně se to povedlo v případě popraveného **Artura Škuty** (možná **Szkuty**) z Karviné, na který jsem nedávno narazil v archivu moskevského sdružení Memoriál. Počátkem devadesátých let se na sdružení obrátila dcera popraveného, paní Arleta Konstantinovna Samojlova z Rjazaně s prosbou, aby jí někdo pomohl najít otcovy příbuzné žijící v Karviné. Půjčila si v knihovně encyklopedický slovník a zjistila, že to město s podivným názvem leží „v uhelné pánvi ČSR“. Nebyla si však jistá, zda tam může napsat rusky, nebo má pořídit český překlad dopisu.

Arleta si pamatovala, že otec se narodil v Glivicích, a že se rodina později přestěhovala do Karviné. Živil se tam jako horník, stejně jako jeho bratři František, Alfons a Arnold. Měl ještě sestry Stefani, Gertrudu a Blanku, všichni žili v Karviné. Otec prý vyprávěl, že jeho rodiče žili někde v Rakousku ve velkém domě se šedesáti pokoji, ale to byla se vši pravděpodobností jen rodinná legenda připomínající spíše vzpomínku na larischovský zámek, v poměrech ruské provincie tak ale mohla vyhlížet třeba i hornická kolonie. Podle Arlety byl otec Němec nebo Rakušan, ale v evidenci obětí je veden jako Čech; zrovna tak dobře ale mohl být i Polák, protože byl nakonec popraven jako agent polské rozvědky. V roce 1922 se otec rozhodl odejít z Karviné za prací do Sovětského svazu. Podle názoru sovětské police byl už tehdy poslán jako špion do Kazaně, odkud se dostal do Novosibirska, až byl s autokolonou vojenské silniční

²⁶ GARF, f. 10035, op. 1, d. P-65404.

základny, v níž pracoval jako šofér, v roce 1929 převelen do Altajského kraje. V roce 1930 se zde oženil a usídlil se s rodinou v obci Inia v Ongundajském okrese. Podle dokumentace Memoriálu byl v červenci 1937 zatčen a obviněn ze špionáže pro Polsko – měl sbírat a předávat rozvědce informace o vojenské základně, o překladu exportních zásilek apod. Zvláštní porada NKVD ho 5. ledna 1938 odsoudila k trestu smrti, 26. ledna byl v oblastním městě Ojrot-Tur (dnes Gorno-Altajsk) zastřelen. Vojenský tribunál Sibiřského vojenského okruhu v prosinci 1957 rozsudek zrušil a Škuta byl rehabilitován.²⁷

Arletina matka s dcerou odjela k rodičům, ale později se šla do bývalého bytu podívat, zda se jí nepodaří zachránit nějaký majetek. Všechno ale už bylo pryč, zmizely i otcovy šaty. Zřejmě už proběhla konfiskace a zbytek rozkradli sousedé. Matka se po válce znovu provdala a Arleta převzala příjmení i otčestvo po svém otčímovi. Po rodině svého skutečného otce začala pátrat až v důchodu, kdy si opatřila doklady o jeho rehabilitaci. Má sice syna, ale na jeho pomoc v pátrání prý nemůže spoléhat, ten nemá na nic čas, oženil se s Maďarkou a odešel za ní, živí se ve světě jako muzikant (hraje na klarinet). Chtěla by mu však předat nějaké spojení na rodinu jeho dědečka, aby znal své kořeny. V dokumentaci Memoriálu bohužel chybí jakákoliv zmínka o korespondenci s Karvinou. A dnes, po dalších dvaceti letech, je šance na kontakt s rodinou Škutových ještě mizivější. Nebo si na ni snad někdo přece jen vzpomene?

Příběhy dalších čtrnácti osob z Těšínska popravených během velkého teroru v letech 1937–1938 už tak podrobně neznáme, protože nám chybí jakýkoliv kontakt s jejich rodinami. Známe tedy pouze jejich základní životopisné údaje ze soupisů obětí vydávaných Memoriálem, jehož zástupci kdysi směli do bezpečnostních archivů nahlédnout. Bez znalosti rodinného zázemí je ovšem dosti složité určit národnost oběti. Jak jsme viděli na Szkutově případu, sovětské úřady si s určením národnosti zatčených hlavu moc nelámaly, vždyť i Józef Gibiec byl v jejich evidenci veden jako Čech. Pokusíme se tedy vyjít z této nepřesné úřední evidence. Údaje o jménu otce, známé ruské „otčestvo“, mohou pomoci při verifikaci osob.

K popraveným Čechům patřil **Jan Řehák**, syn Karla, narozený v roce 1888 v „Těšínském újezdu“, jak stojí v záznamu, název obce není uveden. Pracoval jako dělník ve mlýně lihovaru v Kurganu v Krasnojarském kraji, byl zatčen za údajnou špionáž, 28. 3. 1938 odsouzen dvojkou NKVD a Prokurátora SSSR k trestu smrti a zastřelen;

²⁷ Archiv Memoriálu Moskva, f. 1, op. 4, d. 684.

rehabilitován byl v červnu 1957 Vojenským tribunálem Uralského vojenského okruhu.²⁸

Maxmilián Novák, syn Františka, narozený v roce 1909 v Karviné, pracoval jako soustružník v Alma-Atě v Kazachstánu. Byl zatčen za špionáž, odsouzen 2. 9. 1938 k trestu smrti a zastřelen, v září 1989 ho vojenský prokurátor Turkmenského vojenského okruhu rehabilitoval.²⁹ **Viktor Braun** se narodil v roce 1895 ve Frýdku a pracoval jako náčelník zásobování na ministerstvu těžkého průmyslu v Moskvě. V prosinci 1937 byl zatčen pro špionáž a protisovětskou agitaci, komisí NKVD a prokurátora Tambovské oblasti byl 2. září 1938 odsouzen k trestu smrti a 11. září byl, patrně v Tambově (jihovýchodně od Moskvy), zastřelen. V Moskvě žije jeho dcera Jelena.³⁰ **Jan Sikora**, syn Řehoře, narozený v roce 1895 (nebo 1898) v Dolní Lomné, žil v obci Hrebynki ve vasilkovském okrese na Ukrajině. Byl zatčen v únoru 1938 za protisovětskou agitaci, odsouzen trojkou NKVD Kyjevské oblasti k trestu smrti a 14. 10. 1938 zastřelen v Kyjevě. Leží pravděpodobně v Bykovni u Kyjeva, na jednom z největších pohřebišť obětí politické perzekuce.³¹ **František Kašiňský**, syn Františka, narozený v roce 1885 v Petřvaldu, pracoval jako horník na šachtě č. 13 v Makijivce v Doněcké oblasti, v dubnu 1938 byl zatčen a trojkou NKVD odsouzen k zastřelení, údaje o době a místě vykonání rozsudku v jeho spise bohužel chybí.³² Protože záběr našeho časopisu obvykle mírně překračuje hranice historického Těšínska, měli bychom přidat další dvě osoby. **Maxmilián Nykl**, syn Václava, se narodil v roce 1897 v Dolním Sklenově poblíž Hukvald a osud ho zavál až do Marijské autonomní sovětské socialistické republiky, která je od roku 1991 samostatným subjektem Ruské federace, republikou Marij El.³³ Pan Nykl tu působil jako předseda vesnického spotřebního družstva, když byl v říjnu 1938 zatčen a vzápětí v tehdejší hlavním městě Krasnokokšajsku (dnes Oškar-Jola) zastřelen.³⁴ **František Burdyna**, syn Pavla, pocházel z nedalekých Fryčovic (narozen v roce 1890) a žil v obci Gubacha v Kizelovském okrese v Permské oblasti

²⁸ Žertvy politického terora v SSSR. 4. vyd. Moskva, Memorial 2007.

²⁹ Kniga skorbi. Rasstrelynye spiski. Vypusk I. Alma-Ata i Alma-Atinskaja oblast'. Almaty 1996, s. 237.

³⁰ Archiv sdružení Memoriál, Moskva, f. 1, op. 3, d. 525.

³¹ Amons, Andrij I.: Bykivnjanska tragedija. Dokumenty i materialy, Kyjiv 2006, s. 456; Reabilitovani istorijeju. Kyjivska oblast'. Kn. 2. Kyjiv 2006, s. 281-282.

³² Reabilitovani istorijeju. Doněcka oblast'. Kn. 4. Kyjiv-Doněck 2008, s. 242.

³³ Nachází se na Volze západně od Tatarstánu, na jihu sousedí s Čuvašskem. Žijí tu Tataři, Čuvaši, Rusové a Marijci, po nichž má jméno; dříve se jim říkalo Čeremisové a jejich řeč patří do finské skupiny uralských jazyků.

³⁴ Žertvy politického terora.

v podhůří středního Uralu (dnes Permský kraj Ruské federace). V říjnu 1937 byl zatčen a obviněn ze špionáže, trest smrti byl vykonán 2. března 1938 v Permu.³⁵

Ke skupině popravených Poláků patřil **Alois Rucki**, syn Jerzeho, narozený v roce 1905 v Karviné. Měl středoškolské vzdělání a živil se jako účetní, žil v městě Kustanaj v Kazachstánu. Byl zatčen 4. 9. 1937 za špionáž, odsouzen 11. 12. 1937 zvláštní poradou NKVD SSSR k trestu smrti a zastřelen. Rehabilitován byl 28. 9. 1989 Kustanajskou oblastní prokuraturou.³⁶ **Jan Szczuka**, syn Jana, narozený v roce 1881 ve Vendryni, pracoval jako zedník na státním statku Avantgarda v Synelnykivském okrese Dněpropetrovské oblasti. Byl zatčen za špionáž pro Polsko, 27. 1. 1938 odsouzen k trestu smrti a záhy nato zastřelen. K jeho rehabilitaci došlo 7. 7. 1989.³⁷ **Ferdynand Bomski**, syn Jakuba, se narodil v roce 1883 v Těšíně, byl ševcem v obci Koprijivka v Tulčynském okrese na Ukrajině. Byl zatčen za protisovětskou agitaci už v roce 1933, ale tehdy ho ještě propustili, podruhé byl zatčen v srpnu 1937 a 14. prosince 1937 byl zastřelen ve Vinnici. Rehabilitován byl 17. 8. 1963.³⁸ **Józef Kawecki** (Kowecki?), syn Antona, narozený v roce 1890 v Moravské Ostravě, byl zámečníkem a žil v pracovní osadě číslo 14 v Akmolinské oblasti. Byl zatčen 13. 7. 1938 za špionáž a protisovětskou agitaci, trojkou UNKVD Karagandinské oblasti odsouzen k trestu smrti a zastřelen. Rehabilitován byl 1. 6. 1989 Prokuraturou Celinogradské oblasti.³⁹ **Ludwik Krawczuk**, syn Kazimierza, nar. r. 1906 v Moravské Ostravě, šofér dopravně-zdravotního oddělení Doněcké železnice, byl zatčen 2. 8. 1937 a zvláštní poradou NKVD odsouzen k zastřelení.⁴⁰

Do výčtu popravených patří ještě Němci. **Johann Schneider**, syn Georga, narozený v roce 1890 v Bohumíně, byl učitelem v obci Hryhorivka v Obuchinském okrese na Ukrajině. Zatkli ho patrně v rámci „německé operace“ NKVD. „Dvojka“ NKVD a Prokurátora SSSR ho 18. 12. 1937 odsoudila k trestu smrti a 25. 12. 1937 byl zastřelen v Kyjevě, takže i on nejspíš leží v Bykovni.⁴¹ **Nikolaus Markowitz**, syn Franze, se narodil v roce 1893 v Moravské Ostravě. Pracoval jako mechanik v kovodílnách závodu J. V. Stalina v městě Stalino, jak se tehdy nazýval Doněck na Ukrajině, kde bydlel na Stalinově

³⁵ Tamtéž.

³⁶ Tamtéž.

³⁷ Rehabilitovani istorijeju. Dnipropetrovs'ka oblast'. Kn. 2. Dnipropetrovs'k 2008, s.1096.

³⁸ Rehabilitovani istorijeju.Vinnyc'ka oblast'. Kn. 2. Vinnyca 2007, s. 232.

³⁹ Žertvy političeskogo terrora.

⁴⁰ Rehabilitovani istorijeju. Doněcka oblast'. Kn. 4. Kyjiv-Doněck 2008, s. 568

⁴¹ Rehabilitovani istorijeju. Kyjivska oblast'. Kn. 2. Kyjiv 2006, s. 637.

ulici. V srpnu 1937 byl zatčen a patrně záhy poté zastřelen, ale údaje o popravě prozatím chybí.⁴²

Náš přehled se týká jen politických poprav z doby „velkého teroru“, ale to vůbec neznamená, že by tam v jiných letech žádné nebyly. A že by nepostihly i občany původem z Těšínska. Např. **Viktor Novák** z Fryštátu byl rozhodnutím guberniální Čeky v Omsku odsouzen za službu v „bílé“ armádě k trestu smrti a 7. 10. 1920 popraven. Bohumínský Němec **Günther Gorniak**, narozený v roce 1924, žil po válce sice v západním Berlíně, ale byl odsouzen vojenským soudem v sovětské okupační zóně za údajnou špionáž a převezen do Moskvy, aby tu mohl být 10. září 1952 popraven (leží na Donském hřbitově). V těch třiceti letech, jež mezi oběma popravami uplynula, se skrývá ještě mnoho podobných případů; to však již nepatří k tématu našeho článku.

Naopak bychom sem mohli přidat ještě aspoň osoby, které byly v době velkého teroru s vykonstruovaným obviněním zatčeny a zemřely ve věznicích nebo v táborech Gulagu. **František Karzelek**, syn Františka, narozený v roce 1895 v Karvině, byl podle evidence „Čechoslovák“, ale podle příjmení to mohl být spíše Polák. Pracoval jako brusič dílny krytinového plechu na Vyksunském kovožávodě, žil v obci Dosčatoje v Gorkovské oblasti. Byl zatčen v únoru 1937 za protisovětskou agitaci a odsouzen do pracovního tábora. Zemřel 20. 3. 1938 v nemocnici tábora Oranky v Nižněgorodské oblasti na tuberkulózu plic. Polák **Ludwik Szebesta**, syn Ludwika, narozený v roce 1897 v Karvině, měl nedokončené střední vzdělání a pracoval jako zámečnick-instalatér ve fabrice Maják revoluce v městě Penza. Byl zatčen 10. 1. 1938 UNKVD Tambovské oblasti pro podezření ze špionáže a zemřel 6. 9. 1938 ve vězení. O tom, jak skončil **Karel Čermák**, syn Antonína, narozený 17. 8. 1901 v Březové (o. Moravská Třebová), který před odchodem do SSSR žil v Záblatí u Bohumína a pracoval v Hahnových železárnách, nic bližšího nevíme. Nejprve byl jako nespolehlivý vypovězen do Tobolska, pak si našel místo technika masokombinátu v Petropavlovsku v Kazachstánu, ale v září 1937 byl zatčen pro údajnou špionáž a Nejvyšší soud SSSR jej v listopadu 1938 odsoudil ke 25 letům gulagu. Rozsudkem jeho stopa prozatím končí.⁴³

Seznam všech nezákonně popravených, bez soudu zastřelených, v gulagu umučených a vězněných nebo na Sibiř vyhnaných obyvatel Sovětského svazu, včetně

⁴² Reabilitovani istorijeju. Doněcka oblast'. Kn. 5. Kyjiv-Doněck 2008, s. 371.

⁴³ Janák, D.: Z českého Slezska, s. 248-249; dále viz Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR, f. II. sekce 1918-1939, katalog 4, k. 15, sl. Čermák Karel, f. Zastupitelský úřad v Moskvě 1918-1939, sl. Konzulární agenda V-Ž; Žertvy politického terora, Svedenija DKNB RK po Severo-Kazachstanskoj oblasti.

rodáků z Těšínska, není ještě ani zdaleka úplný, stále totiž přibývají informace postupně uvolňované z ruských a ukrajinských archivů. Příliš dlouho se o nich vědět nesmělo, a úřady dělají v tomto ohledu potíže dodnes, hlavně ty ruské. Na rozdíl od archivů státních, které jsou už poněkud vstřícnější, tak archivy Ministerstva vnitra a Federální bezpečnostní služby Ruské federace, v nichž se nachází většina dokumentů o obětech, striktně vyžadují pro nahlédnutí do vyšetřovacího spisu oběti politické perzekuce notářsky ověřený souhlas jejích přímých příbuzných, aby prý hájily právo občanů na ochranu osobních informací. Že tak chtějí chránit spíše někdejší udavače, vyšetřovatele, kteří falšovali výslechy, samozvané soudce a vykonavatele represí než samotné oběti, to ani příliš neskrývají. Proto je i pro historiky tak důležité najít příbuzné obětí a splnit podmínku ruských úřadů, aby mohli nahlédnout do vyšetřovacích spisů. Jinak jsou i oni odkázáni jen na dobrou vůli úřadů. Jistou útěchou může být skutečnost, zrovna mívá 75 let od doby, kdy období „velkého teroru“ skončilo. Uplynula tak i ochranná lhůta 75 let, kterou ruské úřady odůvodňují zákaz přístupu k archiváliím. Všechny spisy vzniklé do konce roku 1938 by tedy měly být od roku 2014 badatelům přístupné, což by konečně umožnilo náležitě popsat a zhodnotit toto historické období, jež se tak tragicky zapsalo do novodobých dějin naší civilizace.

Autor studie: Prof. PhDr. Mečislav Borák, CSc.; Ústav středoevropských studií, Fakulta veřejných politik, Slezská univerzita v Opavě; mecislav.borak@fvp.slu.cz

Text vznikl v rámci řešení projektu Grantové agentury ČR č. 409/09/0555 Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956).